

Лукановська Аліна Вікентіївна,
старший викладач кафедри іноземних мов
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ УМІНЬ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПЕДАГОГІКИ

У статті приділено увагу етнопедагогічним засадам стимулювання розвитку творчих умінь підлітків, що довели свою спроможність у багатовіковій історії творення культурних цінностей українського народу. Ці засади реалізуються через численні засоби, які слугують формуванню творчої особистості в сучасній національній школі.

Ключові слова: стимулювання, розвиток, творчі уміння, підлітки, засоби української етнопедагогіки.

Постановка проблеми. У педагогічній науці найголовнішими категоріями є мета і засоби виховання. Досягнення мети обумовлюється його засобами. Вони мусять бути адекватні меті. Тому педагогіка сьогодні сконцентрувала свою увагу на пошуку нових технологій освіти й виховання. Досвід показує, що для реалізації головної мети виховання – олюднення людини – не втрачають свого значення апробовані у попередні епохи засоби. До таких належать і засоби української етнопедагогіки.

Науково-теоретичні напрацювання в галузі психології дають підстави дедалі ширше використовувати засоби етнопедагогіки в сучасному навчально-виховному процесі, адже центром педагогічної системи, побудованої на засадах народної педагогіки, є дитина, її складний, розмаїтий світ думок і почуттів, мрій і прагнень. Як цілісна система знань, ідей, форм і методів народна педагогіка (етнопедагогіка) ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як самодіяльність особистості, гуманізм, виховання у праці, врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини, єдність вимогливості з повагою до неї, віра у її сили та можливості. Жодна з відомих педагогічних систем не володіє такою кількістю і таким

багатством форм і засобів впливу на особистість дитини у кожний віковий період, як народна педагогіка. До того ж усі її форми й засоби тісно поєднані між собою і становлять нерозривну цілісність.

Відомо, що складний щодо формування особистості підлітковий вік людини водночас особливо важливий для розвитку її творчого потенціалу та творчих умінь. Українська етнопедагогіка володіє великими можливостями формування творчих умінь молодших і старших підлітків. Ми намагаємося актуалізувати її принципи у сучасній освітній практиці. Нас цікавить також соціокультурний вимір праці, яку проводять педагоги з вияву та стимулювання розвитку творчих умінь підлітків на засадах етнопедагогіки. Відомо, що навіть з добре розвиненим у школі творчим потенціалом молодь іноді втрачає його після школи, і цей потенціал не реалізується в суспільстві. Отже, в підлітковому віці важливо розвинути не лише здатність творити, але й здатність своєю творчістю активно впливати на оточення, на культурно-соціальне життя, громадську активність. Цього вчить народна виховна традиція: масове залучення молоді до творення національної культури, самоорганізація дітей та молоді в гуртах, молодіжних громадах.

Аналіз актуальних досліджень. Загальні концептуальні положення щодо національного виховання на засадах народної педагогіки обґрунтували М. Г. Стельмахович, Є. І. Сявавко, Ю. Д. Руденко та ін., щодо застосування ідей і засобів народної педагогіки у навчально-виховному процесі – Т. С. Дем'янюк, Е. М. Цибуля, Н. М. Соломко, Л. В. Шемет, С. К. Стефанюк та ін. Сучасні педагоги працюють над питанням стимулювання розвитку творчих умінь підлітків на засадах української етнопедагогіки в межах існуючих організаційних форм навчання та виховання, намагаючись урізноманітнити їх та вдихнути нове життя в традиційні форми прилучення дітей до творчості. Зокрема роботі в цьому напрямку зі школярами підліткового віку присвячено ряд дисертаційних досліджень (Жорнова О. І., Костюк В. В., Роговенко М. М., Тесленко В. В., Шпак Л. М. та ін.). Акцентується увага на підлітковому віці, досліджуються особливості

підліткового віку з позицій педагогіки життєтворчості (І. Д. Бех, І. С. Кон, О. О. Музика, В. О. Сельвалевська, Л. Осьмак, Д. І. Фельдштейн та ін.). Питання особливостей творчого мислення, розробки методики дитячої творчості, потреби розвитку творчої уяви і фантазії упродовж всього періоду навчання, формування цілісної творчої особистості, яка результатами своєї творчої діяльності вдосконалює себе та інших, підіймаються у працях дослідників Д. Б. Богоявленської, М. Боришевського, О. С. Васильєвої, Т. Калініченко, В. Райкова та ін.

Більшість згаданих авторів розглядають креативні цінності етнопедагогіки безвідносно до віку вихованців. Виняток становлять праці Є. Сявакко та М. Стельмаховича, де подається вікова періодизація людини відповідно до традицій української народної педагогіки, звертається увага на особливості застосування певних засобів з огляду на їх ефективність у той чи той віковий період.

Мета статті: довести неперехідну цінність засобів української етнопедагогіки у формуванні творчої особистості та їх особливу значущість у підлітковий віковий період, розглянути, яким чином педагоги в роботі застосовують українські етнопедагогічні засоби з метою стимулювання розвитку творчих умінь підлітків.

Виклад основного матеріалу. Сучасний педагог відштовхується, перш за все, від уже належним чином науково обґрунтованих педагогічною наукою народнопедагогічних засад природовідповідності й культуровідповідності виховання, згідно з якими підліток не лише здатний, а й повинен бути активним творцем культурних цінностей відповідно до своїх здібностей, умінь і нахилів. У процесі творення підліток формує і помножує свої творчі уміння. «З молодого, як із воску, що хочеш – те й виліпиш», – вчить народна мудрість. Творчість, за народнопедагогічною традицією, невід’ємна від трудового процесу, проте саме підлітковий вік надає безліч переваг і можливостей для прилучення дітей до творчості. Трудове в своїй основі народне виховання розглядає віковий період від 3-х до 14 років як

підготовчий до праці, а підліток у 15 років – «готова робоча сила». Отже, до цього часу, поряд з трудовими уміннями та навичками, у підлітка мають бути сформовані творчі навички.

У межах загальної вимоги природовідповідності українська етнопедагогіка щодо підлітків формулює ще ряд засад, що здатні забезпечити формування їх творчих умінь. Головна з них – самостійність, позаконтрольність з боку дорослих. Згідно з традицією, у підлітковий вік головним заняттям дитини є пастухування, яке надає можливість для доброго пізнання оточуючої природи, для спроб виготовлення різних речей з природного матеріалу, майстрування, конструювання, занять традиційними видами мистецтва, для роздумів і фантазування. Космонавт О. Попович в одному з інтерв'ю зізнається, що його перші «злети» в космос уявно здійснювались під час пастухування. Наступна засада – це змагальність в групі ровесників. Ці групи зазвичай були постійними. Усякий новаторський підхід, власне бачення, трактування явищ, речей, деталей, проходить сувору критику й коригування з боку учасників групи. Відстоювання, умотивування власного підходу – це передумова творчого ставлення до праці загалом, до вироблення власного стилю творчості зокрема. Відомо, що власне в підлітковому віці закладались підвалини творчості тисяч самобутніх майстрів і художників, музикантів, поетів, мислителів. Ще одна важлива засада – відсутність обов'язкових взірців або можливість їх вільного трактування. Тисячі й тисячі народних майстрів з килимарства, вишивання, писанкарства, різьби по дереву та інші збагатили народне мистецтво завдяки власним інтуїтивним прийомам, стилістиці, колористиці. І, нарешті, комплексність у формуванні творчих задатків. Як правило, в групі ровесників підліток випробовує себе в різних заняттях, які проходять в різних формах, забезпечує загальну підготовленість до активної, творчої життєдіяльності, що дає можливість у майбутньому найбільш повно розкритись у певному напрямку.

Рекомендації народної педагогіки базуються на ґрунтовному і всебічному знанні дитячої психології, у них враховані вікові особливості

вихованців. Побудована на колективістських засадах, народна система виховання відзначається глибоко індивідуальним підходом до кожної дитини – центральної фігури педагогічного процесу. Жодна виховна система, окрім народнопедагогічної, не може похвалитися такою великою кількістю засобів розвитку дитини від народження до повноліття, і жодна з наукових педагогічних систем не надає стільки можливостей, такого простору щодо дій, спрямованих на самовиховання особистості, її самоорієнтацію і самореалізацію, як народнопедагогічна.

Узагальнені етнопедагогікою на основі етнопсихології засади формування творчих умінь підлітків знаходять своє наукове обґрунтування в психології та педагогіці. Дослідники І. С. Кон, Д. І. Фельдштейн акцентують увагу на підлітковому віці, коли визначається стиль поведінки індивіда, здійснюється вибір його життєвого кредо. Саме в підлітковому віці проявляється максимальне прагнення до пізнання нової інформації, відчувається потреба в творчій діяльності, здатність діяти ініціативно і самостійно. Дослідженню особливостей підліткового віку присвячені праці О. О. Музики, В. О. Сельвалевської, Л. Осьмак та ін. Проблема підлітків з позицій життєтворчості докладно розглядає сучасний український психолог І. Д. Бех[1]. Вчений доводить, що по-перше, дитина розвивається у діяльності і доцільно організованому виховному процесі; по-друге, дитина – партнер, соратник у спільній діяльності з педагогом; наголошує, що творчість дітей є досить значущою в підлітковому і старшому шкільному віці.

Науковець Т. Калініченко [5] висловлюється за потребу розвитку творчої уяви і фантазії упродовж всього періоду навчання в середній школі, посиляючись на твердження французького психолога Т. Рібо, який визначав залежність здібностей від фантазії і творчої уяви від віку і довів, що ці здібності зростають до 15-17 років, а потім затухають. В 11-15 років настає період становлення волі, внутрішнього самопізнання, появи критичного погляду на світ, формування інтелектуальних здібностей. У VI-IX класах вже виявляється закладене в кожній дитині заперечення «замість» (природна

самобутність). Дитяча довірлива «наївність» поступається підлітковій «самонавіюваності». Автор подає кілька цікавих прикладів використання засобів української етнопедагогіки для розвитку логічного мислення, уяви та фантазії підлітків, формування творчих умінь, навичок та винахідливості при наслідуванні фантастичних героїв у створених виховних ситуаціях. Дослідник робить висновок, що мета вчителів VI-IX класів – підтримати прагнення учнів до досконалості, оскільки це сприятливий період духовного становлення, період трансформації бажань у волю, емоцій в почуття. Виховуючий імпульс учителя повинен бути спрямований на розвиток у підлітків почуття задоволення добром, потягу до пізнання свого внутрішнього світу. Це сенситивний період осягнення моральних принципів, волевого імпульсу робити те, що приносить добро. Вчитель повинен надавати підліткові можливість пережити самотійно вибрану модель поведінки, допомогти оцінити всі «за» і «проти» певних дій. Так народжується моральне рішення, яке трансформується в стиль поведінки, в моральну позицію особистості, у структуру її поведінки. Вільний вибір – запорука творчості.

Питання особливостей творчого мислення підіймається в статті дослідника В. Райкова «Від людини розумної до людини творчої» [7]. Автор говорить про «серйозну гру» підлітків. Вони лише випробовують свої сили, сміливо експериментують. Саме в підлітковому віці у людини з'являється потреба в творчості, пробуджується творчий потенціал людини, і підліток шукає способи, якими його реалізувати. Він знаходиться у стані пошуку і, на жаль, не завжди вибирає вірний шлях. Розглядаючи сформульовані іншими вченими психологічні принципи творчого мислення, дослідник співставляє їх з особливостями підліткового віку. Це співставлення виглядає таким чином:

1. Групова ситуація стимулює генерування нових ідей. – Відомі прояви у підлітковому віці так званої реакції групування.
2. Групова діяльність породжує ефект змагання. – Кожний підліток прагне виділитись в середовищі ровесників.

3. Якість ідей покращується в міру зростання їх кількості. – Це ж стосується й підлітків.

4. Мозковий штурм буде ефективнішим, якщо його учасники кілька днів будуть залишатись разом. – Групи підлітків відносно постійні, причому в різних видах діяльності.

5. Психологічно правильно, якщо оцінка ідей висловлюється іншими людьми, оскільки недоліки власної творчості помічаються важко. – У підлітків тенденції до критичності сильні, однак це не завжди усвідомлена самокритика.

В розробці даної проблеми не можна обійти увагою досвід вальдорфських шкіл. Навчальний план вальдорфських шкіл являє собою зібрання об'єктивних вимог, зумовлених природою дитини на різних вікових етапах і рівнем сучасної культури. Виховання та навчання в цих школах спрямоване не на однобічне придбання знань, а на розвиток умінь, зміцнення волі, спонукання вихованців до творення. Педагог Р. Штайнер підкреслював: «Помилково людині, що розвивається, повідомляти масу знань, якщо їм не вистачає діючої сили, яка може вплинути на життя дитини» [10, с. 37]. Це положення Р. Штайнера близьке до традиційно-народних засад формування творчої особистості.

Психолог М. Боришевський [3] наголошує, що важливою умовою конструктивного, соціально цінного функціонування і становлення особистості є гармонійність, сумірність розвитку її новоутворень. Тому постійно актуальним у педагогіці є принцип комплексності та системності (дитину не можна виховувати частинами). Навіть на початкових стадіях виховання дитини педагог повинен уявляти чітку перспективну модель зрілої особистості вихованця. Така модель має визначати зміст та напрям стратегічної мети, що повсякчас співвідноситься з віковими потенціями дитини на кожен даний момент. Цій вимозі найповніше відповідає етнопедагогіка. Етнопедагогіка чітко передбачала модель особистості дорослої людини загалом, у певний даний історичний період чи відповідно

до даного соціально-економічного контексту і до вікових можливостей людини зокрема. На цьому базуються її засоби.

Психолог М. Боришевський вирішального значення в становленні, розвитку особистості надає саморегуляції. Пріоритетне місце має посідати стимуляція всіх проявів самоактивності і самовиховання як найвищий рівень саморегуляції. Вчений розробив і запропонував модель зрілої особистості, що відповідає принципам гуманності (їх є 10) [3, с. 32-33]. Аналізуючи ці вимоги, можемо констатувати, що вони слугують розвитку людської особистості, відповідають ідеалам народної педагогіки, яка цілеспрямовано готує людину до повноцінного функціонування в суспільстві.

На думку психолога Д. Б. Богоявленської [2], у школі слід турбуватись не тільки про розвиток творчих здібностей, а й про формування цілісної творчої особистості, яка результатами своєї творчої діяльності вдосконалює себе і інших. Всі творчі люди прилучались до творчості з дитинства, у тій сфері, до якої є найбільші нахили. Самотворення індивідом власної особистості дослідник вважає найважливішим результатом творчої діяльності людини.

Інша проблема, яка підіймається у психолого-педагогічній літературі, – це умови розвитку творчої особистості учня. Чим раніше людина виробить у собі звичку до творчості, тим швидше вона стане творчою особистістю. Вчені зупиняються на мотивах творчості. Головний мотив – захопленість своєю діяльністю, «роботоманія». Щоб це сталося, людині з дитинства треба формувати такі якості: вміння відмовитись від звичних методів розв'язання проблем, здатність оцінювати явище відразу з кількох точок зору, вміння побачити більше, ніж бачать інші; здатність швидко зосередитись і переключити увагу, добра пам'ять і розвинене самостійне мислення.

Серед дисертацій, присвячених формуванню творчих умінь школярів, заслуговує на увагу робота Шпак Л. М. [9]. Автор переконливо доводить, як заняття одним з видів художньо-прикладного мистецтва стимулюють творчий пошук школярів, розкривають великі перспективи комплексного

розвитку творчого потенціалу особистості. Дослідник Л. М. Шпак виходить з того, що в сучасній школі наразі немає такого середовища, яке б забезпечило дитині всебічний розвиток всіх її здібностей. Однак у даних умовах слід дбати про створення динамічної та гнучкої системи навчально-виховного процесу, що створює умови для виявлення та формування творчої індивідуальності кожної дитини.

Жорнова О. І. [4] в дисертації вдається до узагальнення набутків народної педагогіки в напрямі художньо-естетичного виховання школярів та збагачення й удосконалення їх мовленнєвої культури. Хоча розмірковування автора стосуються молодших школярів, однак важливим є висновок про потребу збагачення сучасного навчального процесу фольклорно-етнографічним елементом – джерелом духовності та творчого натхнення.

У своєму дисертаційному дослідженні В. В. Костюк [6] підкреслює зворотну дію творчого самовиявлення на формування суспільно значущої особистості. Автор схвально відгукується про традиційно-народну систему виховання, де творче самовиявлення особистості дитини сприяло розвитку її духовності, умінню фантазувати, пробуджувало розумову свіжість, здатність замислюватись над проблемами життя; діти вчилися легко й свідомо в усьому знаходити щось своє, збагачувалась їх мовленнєва культура, здібність до асоціацій, що становить передумови до активного подальшого саморозвитку. У процесі творчого самовиявлення дитини відбувається шліфування найтонших її рис та індивідуального мислення.

У дисертації Тесленко В. В. [8] на увагу заслуговує думка, що основу творчості складає предметно-практична діяльність, особливості якої визначаються не тільки суб'єктом, але й об'єктом докладання зусиль, що творчість – це не самостійний вид діяльності, а її специфічна якісна характеристика, ступінь її активності. Саме в такому ключі виступає творчість на засадах етнопедагогіки.

Висновки:

1. На різних етапах виховання людини засоби етнопедагогіки здатні по-різному впливати на ту чи ту сферу особистості вихованця. Особливості його фізичного та психічного стану у той певний віковий період потребують різних засобів. Тобто в традиційно-народній педагогічній системі культивувалась ідея послідовного становлення творчої особистості, формування творчих умінь людини, що їй повинна взяти на озброєння сучасна педагогічна теорія та практика. Традиційно-народні засоби виховання творчих здібностей дітей були об'єктом зацікавлень педагогів у минулому, в них відчуває потребу сучасна національна школа. Головною засадничою ідеєю в питанні формування творчої особистості школяра в сучасній національній школі засобами етнопедагогіки є систематичність і системність застосування цих засобів у різних формах навчально-виховної роботи школи. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлені в психолого-педагогічній літературі, розглянуті в ряді дисертаційних робіт. Більшість психологів виділяють творчу уяву і фантазію як двигун творчості.

2. Педагогічна наука сформулювала загальні закономірності розвивального навчально-виховного процесу, що має на меті формування творчої особистості, визнала цінність етнопедагогіки, її засобів для формування творчої особистості, зокрема їх впливовість на дітей підліткового віку. При формуванні творчих умінь важливо не пропустити підлітковий вік, у якому найбільше можливостей для творчого становлення особистості, зокрема засобами української етнопедагогіки. Етнопедагогіка виходить з того, що підліткові притаманна діяльність, спрямована на досягнення суттєво нового з використанням власних, нестандартних підходів, засобів, оригінальне застосування наявних способів, але з власними комбінаціями тощо. Саме тому вона має особливу цінність для розвитку творчого потенціалу підлітків.

3. Сучасна національна школа вимагає теоретичних настанов і методичних рекомендацій щодо використання набутків української етнопедагогіки в розвитку творчого потенціалу школярів, зокрема

підліткового віку, який є сенситивним з цього погляду. Завдання вчителя – не дати багатій уяві школярів згаснути, а цілеспрямовано розвивати і підсилювати її. На сьогодні у розпорядженні педагога вже є достатня теоретична база, що дозволяє здійснювати подальші пошуки оптимального застосування етнопедагогічних ідей для формування творчих умінь вихованців різних вікових груп. Зауважимо, однак, що підлітковий вік у цьому сенсі представлений у науковій літературі слабше, хоча народна педагогіка володіє багатим арсеналом засобів впливу на таку вікову категорію дітей. Здебільшого традиції української етнопедагогіки пропагуються у виховній роботі з дошкільниками та учнями початкових класів. Складність і важливість впливу школи та позашкільних закладів на формування творчих умінь підлітків зобов'язує педагогів активізувати резерви цих впливів, зокрема й в царині етнопедагогіки, науково обґрунтувавши їх дієвість. На сучасному етапі педагоги в роботі з підлітками застосовують такі етнопедагогічні засоби, як розвиток мовленнєвої культури, художньо-естетичний розвиток, творча взаємодія з природою та фізичне самовдосконалення.

В статье уделено внимание этнопедагогическим принципам стимулирования развития творческих умений подростков, которые доказали свою способность в многолетней истории культурных ценностей украинского народа. Эти принципы реализуются с помощью многочисленных средств, которые служат формированию творческой личности в современной национальной школе.

Ключевые слова: стимулирование, развитие, творческие умения, подростки, средства украинской этнопедагогики.

Summary

In the article it is paid attention to the ethnopedagogical principles of stimulation of teenagers' creative skills development, which proved their ability in the centuries old history of cultural values of the Ukrainians. These principles are

realized through the numerous means, which serve to the forming of creative personality at modern national school.

Key words: stimulation, development, creative skills, teenagers, means of the Ukrainian ethnopedagogics.

Список використаних джерел.

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Богоявленская Д. Б. Пути к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
3. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26–33.
4. Жорнова О.І. Музично-творчий розвиток учнів молодшого шкільного віку засобами сучасного дитячого фольклору: дис. ... канд. пед. наук / О. І. Жорнова. – К., 1998.
5. Калініченко Т. Принцип природовідповідності у сучасному навчально-виховному процесі. До положень теорії «вільного виховання» / Т. Калініченко // Рідна шк. – 1999. – № 12. – С. 50–52.
6. Костюк В. В. Творче самовиявлення особистості школяра у навчально-виховному процесі : [монографія] / В. В. Костюк. – К., 2001 – 168 с.
7. Райков В. От человека разумного к человеку творческому / В. Райков // Прикладная психология и психоанализ. – 1998. – № 1. – С. 15–28.
8. Тесленко В. В. Педагогічна система розвитку творчої обдарованості школярів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / В. В. Тесленко. – Луганськ, 2000.
9. Шпак Л. М. Розвиток творчих здібностей учнів основної загальноосвітньої школи з конструювання та моделювання одягу на уроках трудового навчання: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. / Л. М. Шпак. – Херсон, 1998.
10. Штайнер Р. Методика обучения и предпосылки воспитания / Р. Штайнер. – М. : Парсифаль, 1994. – 80 с.